

DE ONDERVERTEGENWOORDIGING VAN ARME MENSEN IN DATABANKEN

DOOR **GHISLAINE ADRIAENSENS, in samenwerking met LIV PASSOT en RAMON PENA-CASAS (1)**

INLEIDING (2)

De belangstelling voor de kwestie van armoede-indicatoren in België is de laatste jaren toegenomen. Het Samenwerkingsakkoord tussen de Federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten van 1998 (3), voorziet met name de uitwerking van indicatoren teneinde de evolutie van armoede en armoedebestrijding te volgen. Dit is een antwoord op het Algemeen Verslag over de Armoede (Koning Boudewijnstichting, 1994) dat de bestaande armoede-indicatoren in vraag stelt, maar tegelijkertijd de noodzaak beklemtoont om nieuwe indicatoren te ontwikkelen in overleg met alle betrokken partijen. In 2000 ontstond op het niveau van de Europese Unie een coördinatieproces voor het beleid inzake sociale insluiting, met het ambitieuze doel om de armoede tegen 2010 aanzienlijk te doen afnemen. Dit heeft de discussies aangaande de armoede-indicatoren ook in België gestimuleerd. Uitgaande van doelstellingen die gemeenschappelijk door de vijftien lidstaten werden vastgesteld, houdt dit coördinatieproces (de open coördinatiemethode) het opstellen en uitvoeren in van tweejaarlijkse Nationale Actieplannen voor Sociale insluiting. Deze plannen steunen op een aantal indicatoren die de veelvuldige dimensies dekken waarmee

(1) Ghislaine Adriaensens werkt voor Het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, dat deel uitmaakt van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding - www.armoedebestrijding.be.

Liv Passot werkte op het ogenblik dat dit artikel werd opgesteld, in de Onderzoeksgroep Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad (OASeS) van de Universiteit Antwerpen - www.ua.ac.be/OASeS.

Ramón Peña-Casas werkt voor het Observatoire social européen - www.ose.be.

De auteurs danken Femke De Keulenaer (OASeS) evenals de medewerkers van Het Steunpunt tot bestrijding van armoede die aan dit artikel hebben meegewerkt.

(2) Dit artikel baseert zich op een voorbereidende nota van juni 2002, opgesteld door het Steunpunt tot bestrijding van armoede en uitgaande van een aantal gesprekken met de volgende personen: Michel Vanderkam en Ivan Dechamps (Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding), Peter Lelie (Bestuur van de Informatie en de Studiën / Federale Overheidsdienst Sociale zekerheid), Xavier Godinot en Daniel Fayard (Onderzoeksinstituut van de Internationale Beweging ATD Vierde Wereld), Katia Levecque en Caroline Dewilde (OASeS / Ufsia), Jean-Claude Peto (La Ruelle), Jean Peeters (Gemeenschappelijk Daklozenfront Vlaanderen-Brussel-Wallonië), Luc Lefebvre en Didier Verbeke (Luttes Solidarités Travail - LST), Walter Leenders (Steunpunt Mensen zonder Papieren) en Bert Luyts (Beweging ATD Vierde Wereld België). De auteurs danken al deze mensen voor hun bijdrage.

(3) Het gaat hier om artikel 3 van het Samenwerkingsakkoord tussen de Federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestendiging van het armoedebeleid, ondertekend op 5 mei 1998, B.S. van 16 december 1998 en van 10 juli 1999.

rekening moet worden gehouden, wil men over armoede verslag uitbrengen (inkomen, werkgelegenheid, gezondheid, onderwijs, wonen, ...). Met de plannen moet het mogelijk zijn situaties in de verschillende landen met elkaar te vergelijken, maar ze houden ook een aantal typisch nationale en zelfs lokale indicatoren in (4). België heeft zijn eerste plan in 2001 voorgelegd en momenteel wordt voor de periode 2003-2005 aan de opstelling van een nieuw Belgisch nationaal actieplan (NAPIncl) gewerkt.

In dat verband is het van het allergrootste belang tot geldige indicatoren te komen die bij gebrek aan een verklaring toch een aantal problemen in cijfers kunnen brengen. Indicatoren zijn ook beleidsinstrumenten: ze geven een richting aan, ze wijzen op een aantal doelstellingen en ze laten in een zekere mate toe om het effect van het beleid te evalueren.

Toch leiden de algemeen gebruikte armoede-indicatoren tot frustraties en maken ze het onderwerp uit van kritiek, zowel bij wetenschappers als bij verenigingen die armen vertegenwoordigen, omdat ze enerzijds slechts gedeeltelijk de complexiteit en de heterogeniteit van armoede uitdrukken en anderzijds gewoonlijk afkomstig zijn van een "van bovenaf" bepaalde benadering, of dit nu vanuit politiek en/of wetenschappelijk niveau is. Deze benadering houdt weinig rekening met de ervaring van mensen die in een armoedesituatie leven. Toch, zo bevestigt het NAPIncl, *"is de betrokkenheid van de doelgroep van sociaal uitgesloten mensen essentieel bij het uittekenen van indicatoren. Het werken met indicatoren steunt immers niet alleen op technische éénzijdigheid maar ook op een draagvlak dat door iedereen en dus ook door de armen en sociaal uitgesloten mensen zelf aanvaard wordt."* (NAPIncl, p. 12).

Het indicatorenvraagstuk heeft ook betrekking op de gegevensbronnen, namelijk de databanken. Zelfs de beste indicatoren zullen de armoedebeleving niet helpen begrijpen, indien men niet nagaat in welke mate arme mensen (5) aanwezig en zichtbaar zijn in de gebruikte databestanden (6). Dit vraagstuk van de *vertegenwoordiging* van arme mensen in databanken is het onderwerp van dit artikel.

(4) Voor een volledige voorstelling van de open coördinatiemethode op het vlak van sociale insluiting, zie Peña-Casas R. et al. (2002).

(5) We gebruiken de term "armoede" hier in een algemene betekenis. De overpeinzingen die we in dit artikel voorstellen, zijn met andere woorden eveneens van toepassing voor de sociale uitsluiting en de bestaansonzekerheid.

(6) Het Belgische Actieplan Sociale Insluiting vermeldt expliciet dat "al te vaak wordt vergeten dat mensen soms niet in de cijfers (zowel administratieve data als enquêtes) terug te vinden zijn." In dat verband onderstrepen de auteurs van het plan de noodzaak om ervoor te zorgen dat de sociaal uitgesloten mensen in de statistieken worden opgenomen (NAPIncl, p. 12).

In een eerste gedeelte zullen we nagaan in welke mate er sprake is van een onder- of niet-vertegenwoordiging van sommige groepen arme mensen in databanken en wat daarvan de oorzaken en de gevolgen zijn (punt 1). Voortgaande op die vaststellingen zullen we enkele suggesties geven voor een betere vertegenwoordiging van de volledige armenbevolking (punt 2).

1. DE ONDERVERTEGENWOORDIGING VAN ARME MENSEN IN DATABANKEN: WAAROVER GAAT HET?

Het vraagstuk van de vertegenwoordiging van arme mensen in databanken betreft niet alleen de samenstelling van de databanken, maar ook de aard van de opgenomen informatie. Enerzijds ontbreken sommige categorieën van armen in de databanken en afgeleide statistieken (of zijn ze er in een te klein aantal aanwezig). Anderzijds laat de informatie die in de databanken is opgenomen soms essentiële aspecten van armoede terzijde. De keuze van de aard van de informatie die in databanken moet worden opgenomen, hangt nauw samen met de keuze van armoede-indicatoren. Rond dit thema loopt nu een project op het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, met als doel nieuwe indicatoren te vinden waarmee armoede beter kan worden omschreven en gemeten door “een kruising van kennis” van mensen die in armoede leven, wetenschappers, mensen uit administraties en sociale partners (7). Aangezien de resultaten van dit project ruimschoots de aard van de informatie betreffen die in de statistieken zou moeten worden opgenomen, beperken we ons hier tot het vraagstuk van de cijfermatige ondervertegenwoordiging van arme mensen in statistische gegevens.

We onderscheiden twee soorten gegevensbronnen die voor het ontwikkelen van armoede-indicatoren kunnen worden gebruikt. Ze hebben elk hun eigen finaliteit en zijn op die finaliteit afgestemd. Het gaat om wetenschappelijke databanken enerzijds en administratieve databanken anderzijds. Hierbij moet worden opgemerkt dat de ondervertegenwoordiging van arme mensen in statistische gegevens een verschillende impact heeft al naargelang het om administratieve of wetenschappelijke bronnen gaat. Voor beide brontypes geeft de ondervertegenwoordiging van arme mensen aanleiding tot hiaten in de kennis en de evaluatie van de omvang van armoede. De ondervertegenwoordiging van arme mensen in administratieve registers heeft echter bovendien zeer praktische gevolgen voor de betrokken personen. Denk maar eens aan de moeilijkheden die het feit met zich meebrengt dat iemand niet in het bevolkingsregister is opgenomen. De ondervertegenwoordiging van arme mensen in een wetenschappelijke databank daarentegen heeft weinig of geen rechtstreekse gevolgen op hun dagelijks leven.

(7) Zie: “Kruising van kennis: een nieuwe vorm van onderzoek-vorming-actie betreffende armoede-indicatoren in België”, <http://www.armoedebestrijding.be/activiteitenindicatoren.htm>. Dit project werd gestart in april 2002 en loopt ten einde in december 2003.

1.1. WETENSCHAPPELIJKE DATABANKEN

In wetenschappelijke databanken moet een onderscheid worden gemaakt tussen het zogenoemde kwalitatieve en kwantitatieve onderzoek. Kwalitatief onderzoek probeert te begrijpen hoe een individu of een bepaalde groep zichzelf situeert en handelt ten opzichte van zijn culturele en sociale omgeving (Levecque K., Vranken J., 2000). In de meeste gevallen wordt gebruik gemaakt van methodes als diepte-interviews en "levensverhalen". Het belang van dit soort onderzoek is vitaal, want het houdt een diepgaande benadering in van het leven van arme mensen. Dat soort onderzoek is echter weinig geschikt voor statistische armoede-indicatoren. Daarom zullen we in dit artikel niet verder ingaan op kwalitatief onderzoek. Enerzijds bestaat het per definitie immers zelden uit cijfergegevens en anderzijds zijn de steekproeven waarop het onderzoek gebaseerd is, niet opgesteld om representatief te zijn voor de bevolking. Derhalve beperken we ons tot de bespreking van de vertegenwoordiging van arme mensen in kwantitatieve databanken, die komen veruit het meeste voor en de meeste indicatoren stoelen ook op dergelijke databanken.

Kwantitatieve databanken baseren zich op enquêtes die bij (een steekproef van) de bevolking worden uitgevoerd. Van de talrijke enquêtes die op regelmatige basis in België worden uitgevoerd, is de tienjaarlijkse volkstelling ongetwijfeld de meest uitvoerige wat de dekking van de bevolking betreft. De recentste volkstelling vond plaats in 2001 en het zal ook de laatste zijn. In de toekomst zullen de ingezamelde sociaal-economische gegevens regelmatig worden aangevuld met administratieve gegevens.

De voornaamste enquêtes waarvan armoede-indicatoren vandaag gebruik maken, focussen op sociaal-economische informatie en levensomstandigheden. Het gaat in hoofdzaak om het *Sociaal-Economisch Panel* (SEP) en de *Panel Study van Belgische Huishoudens* (PSBH). De PSBH levert gegevens voor een gelijkaardige enquête op het niveau van de Europese Unie, nl. het *European Community Household Panel* (ECHP), dat vanaf 2004 zal worden vervangen door de *European Union Statistics on Income and Living Conditions* (EU-SILC). Deze vier databanken zijn 'panels', dat betekent dat hetzelfde huishouden bij elke golf van de enquête wordt ondervraagd. Dit panelaspect is bijzonder belangrijk, ook al werd het tot nog toe relatief weinig gebruikt, want het biedt een dynamisch perspectief op armoede, vooral dan in termen van transities uit en naar armoedesituaties.

1.1.1. Technische oorzaken van de ondervertegenwoordiging

Precies omdat enquêtes op een steekproef zijn gebaseerd, bestaat de kans dat arme mensen er ondervertegenwoordigd zijn. In dit deel beschrijven we welke mechanismen tot een ondervertegenwoordiging van arme mensen leiden en in welke mate bovengenoemde enquêtes daaronder te lijden hebben. Daarna bespreken we in welk opzicht ondervertegenwoordiging vanuit wetenschappelijk standpunt problematisch is.

De belangrijkste twee fenomenen die tot een ondervertegenwoordiging van arme mensen in enquêtegegevens kunnen leiden, zijn enerzijds vertekeningen in de samenstelling van de initiële steekproef, dat zijn de mensen die ondervraagd moeten worden, en anderzijds de selectieve non-respons, die tot vertekeningen in de finale samenstelling van de steekproef leidt, dat zijn de mensen die effectief zijn bevraagd.

Een vertekening in de samenstelling van de initiële steekproef houdt in dat de steekproef die aanvankelijk werd samengesteld, niet representatief is voor de volledige bevolking, bijvoorbeeld omdat bepaalde categorieën van personen er niet in zijn opgenomen. Aangezien de steekproeven van de PSBH en van het SEP zich exclusief baseren op het Rijksregister van de natuurlijke personen, bevatten ze noch personen die illegaal in België verblijven, noch mensen zonder vaste verblijfplaats. Ze sluiten om dezelfde reden de personen uit die in een collectief huishouden (gevangenis, psychiatrische instelling, rusthuis, home, medische instelling, enz.) verblijven (8).

Men spreekt van “non-respons” als de in de initiële steekproef geselecteerde personen niet aan de enquête deelnemen, hetzij omdat de interviewers er niet in slagen hen te contacteren (verhuizing, huis ontoegankelijk, taalproblemen, overlijden, enz.), hetzij omdat ze impliciet of expliciet weigeren om aan de enquête deel te nemen en dat om verschillende redenen (afzondering, wantrouwen, tijdgebrek, illegaal statuut, enz.). Het probleem van de non-respons kan in sommige gevallen bijzonder groot zijn, zoals in Nederland, waar de volkstelling werd afgeschaft en vervangen door een intensief gebruik van de administratieve registers, vooral omwille van de te hoge non-respons bij de volkstelling (Van Der Laan 2000). De non-respons vertekent de steekproef slechts in die mate dat het om selectieve non-respons gaat, dat wil zeggen non-respons die meer voorkomt bij sommige categorieën van mensen dan bij andere.

Derhalve hebben talloze studies de vraag behandeld of mensen met een laag sociaal-economisch statuut minder vaak aan enquêtes deelnemen dan andere. Hoewel deze studies tot zeer uiteenlopende resultaten leiden (9), blijkt uit de meeste daarvan dat de non-respons bij de bevolkingsgroepen die zich “onderaan de ladder” bevinden, hoger ligt dan bij andere groepen. Omwille van de divergerende methodes en resultaten kan uit die studiën echter geen eenduidig antwoord worden afgeleid op de vraag bij wie precies de non-respons het hoogste is (bij laaggeschoolden, lage inkomens,...?).

(8) Deboosere et al. (1997, geciteerd in Vranken et al. 1998) hebben op basis van de gegevens van de volkstelling van 1991 berekend dat de collectieve huishoudens 1,13% van de Belgische bevolking zouden uitmaken. Eigenlijk leidt de afwezigheid van deze categorie vooral tot een niet te verwaarlozen verlies aan heterogeniteit bij de arme mensen die in de databanken zijn opgenomen (zie verder).

(9) Volgens DeMaio (1980) en Smith (1983) bijvoorbeeld nemen zowel de personen met lage inkomens als die met hoge inkomens meer aan enquêtes deel dan mensen met een gemiddeld inkomen. Andere studies tonen aan dat, hoe lager het sociaal-economische statuut is (onderwijsniveau, inkomen, tewerkstelling), hoe frequenter de weigering is (cfr. o.a. Kalton et al. 1990, Foster en Bushnell 1994, Loosveldt et al. 1998, Stoop 2001). Groves en Couper (1998) komen dan weer tot de conclusie dat de personen met een laag sociaal-economisch statuut over het algemeen meer geneigd zijn dan andere om aan de onderzoeken deel te nemen.

Bij de analyse van panelgegevens doet zich een bijzonder ondervertegenwoordigingsprobleem voor. Niet alleen dreigen arme mensen immers in de eerste golf van een panel ondervertegenwoordigd te zijn, maar de waarschijnlijkheid dat ze in de volgende golven “verdwijnen”, ligt ook hoger dan het gemiddelde, wat het probleem van hun ondervertegenwoordiging alleen maar verergert. De neiging van een steekproef om in de loop van de opeenvolgende golven van een enquête in te krimpen, is bekend onder de benaming steekproefuitval (attritie). Als deze tendens bepaalde bevolkingsgroepen meer treft dan andere, spreekt men van selectieve uitval.

Verskillende studies tonen aan dat bij mensen in armoede de kans groter is om vaker over de opeenvolgende panelgolven heen te “verdwijnen”. Zo heeft De Keulenaer (2002) (10) de non-respons van de tweede golf van de PSBH (1993) geanalyseerd bij de huishoudens die tijdens de eerste golf werden ondervraagd (1992). De personen die de enquêteurs niet opnieuw konden contacteren, waren voornamelijk personen met een beperkt inkomen (11), die het gevoel hadden dat ze er niet in slagen om de eindjes aan elkaar te knopen (12) of die niet over het elementaire comfort beschikken (warm water, afzonderlijke badkamer, enz.) (13). Personen die wel degelijk opnieuw werden gecontacteerd, maar die hebben geweigerd om aan de tweede golf deel te nemen, waren voornamelijk personen met weinig inkomen (14), die niet de middelen hebben om een week jaarlijks verlof te betalen (15), die over geen elementair comfort beschikken (warm water, afzonderlijke badkamer, enz.) (16) of die slechts een laag onderwijsniveau hebben (17), maar ook personen die betaalde arbeid verrichten (18). Uit een andere studie over het Franse luik van het ECHP (Breuil-Genier, Valdelièvre 2001) blijkt dat vooral werklozen, mensen zonder diploma, jongeren, gepensioneerden, loontrekkenden met een contract voor bepaalde duur, alleenstaanden, armen, enz. grotere uitvalkans vertonen.

Om de impact van de ondervertegenwoordiging van sommige bevolkingsgroepen op de uiteindelijke steekproef te corrigeren, gaan de onderzoekers over tot een weging, dat wil zeggen dat ze aan de respondenten een verschillend gewicht toekennen in functie van hun kenmerken. Zo laat men in de analyses bepaalde categorieën kunstmatig “doorwegen” zodat hun ondervertegenwoordiging wordt gecompenseerd. Toch volstaat de weging alleen, hoe verfijnd die ook is, niet om alle vertekeningen van een steekproef volledig weg te werken. Sommige categorieën blijven

(10) Wij beperken ons hier tot de kruistabellen ($p < 0.05$). Voor een multivariate analyse van de non-respons (logistische coëfficiënten) verwijzen we de lezer naar het tweede gedeelte van diezelfde studie.

(11) Non-contactgraad: 4,01% voor het laagste kwintiel tegenover 1,21% voor het hoogste kwintiel.

(12) Non-contactgraad: 4,47% voor deze groep tegenover 2,13% voor de rest van de bevolking.

(13) Non-contactgraad: 5,03% voor deze groep tegenover 2,18% voor de rest van de bevolking.

(14) Weigeringsgraad: 12,06% voor het laagste kwintiel tegenover 7,03% voor het hoogste kwintiel.

(15) Weigeringsgraad: 14,87% voor deze groep tegenover 11,11% voor de rest van de bevolking.

(16) Weigeringsgraad: 14,71% voor deze groep tegenover 11,26% voor de rest van de bevolking.

(17) Weigeringsgraad: 15,05% voor deze groep tegenover 7,72% voor de rest van de bevolking.

(18) Weigeringsgraad: 13,56% voor deze groep tegenover 9,73% voor de rest van de bevolking.

in kleine of grotere mate ondervertegenwoordigd. Om een preciezer beeld te krijgen van de omvang en de kenmerken van de ondervertegenwoordiging, zou men het profiel van de gebruikte steekproef moeten kunnen vergelijken met dat van de globale bevolking. Aangezien deze echter niet “met het blote oog” kan worden waargenomen, hebben wetenschappers geen andere keuze dan de samenstelling van de gebruikte steekproef te vergelijken met externe gegevens, zoals andere enquête-steekproeven of administratieve gegevens. Zo bevat de steekproef van het SEP, vergeleken met de arbeidskracht telling, te weinig laaggeschoolde personen (19).

Naast selectieve vertekeningen van sommige groepen van arme mensen in steekproeven is er ook nog een probleem met de methoden die worden gebruikt om armoede te meten. De groep die op basis van de ene methode als arm wordt beschouwd, overlapt slechts gedeeltelijk met de groep die de andere methode arm noemt. Lollivier en Verger (1998) bijvoorbeeld wezen erop dat in het Franse luik van het ECHP slechts 2 à 3% van de steekproef door alle drie hoofdmethoden (monetaire armoede, slechte levensomstandigheden, subjectieve armoededrempel) als arm werd geïdentificeerd, hoewel elk van die methodes afzonderlijk in armoedegraden van meer dan 10% resulteert (Lollivier S., Verger D. 1998). Een gelijkwaardige studie over Wallonië op basis van de PSBH komt tot een vergelijkbare bevinding met een ‘harde kern’ van 6,1% huishoudens in armoede (Delhousse B., Pestiau S., nog te verschijnen). Hoewel deze drie methodes voor een stuk elk iets anders meten, blijft het verwonderlijk dat de resultaten zo weinig overlappen. Men kan dus veronderstellen dat sommige meetmethoden tot een onder- of oververtegenwoordiging van bepaalde groepen in de armenbevolking leiden.

1.1.2. Technische gevolgen van de ondervertegenwoordiging

De ondervertegenwoordiging van sommige categorieën van armen in databanken heeft verregaande gevolgen voor de statistische behandeling hiervan. Ten eerste leidt de ondervertegenwoordiging van groepen met een hoog armoederisico tot een kunstmatige daling van het globale armoedecijfer. De omvang van deze vertekening hangt af van het aandeel van de betrokken groepen binnen de totale bevolking en de mate waarin hun armoedecijfer verschilt van dat van de andere groepen.

Een tweede problematisch aspect van de ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken is het heterogeniteitsverlies. De kans is immers groot dat arme mensen die in de databanken aanwezig zijn, een ander profiel vertonen dan arme mensen die niet werden bereikt of niet wilden meedoen (Vranken et al. 1998). Door dit heterogeniteitsverlies wordt de verscheidenheid aan armoedesituaties minder zichtbaar. Bovendien zijn de respondenten die als arm worden beschouwd, niet langer representatief voor de ganse armenbevolking, wat problematisch is wanneer men een uitspraak wil doen over deze laatste.

(19) Volgens het SEP heeft 22,1% van de personen ouder dan vijftien hoogstens slechts een diploma van het lager onderwijs, tegenover 29,5% volgens de arbeidskracht telling (gewogen aantallen voor 1997) (Cantillon et al. 1999, p. 28).

Een derde hiermee verbonden probleem is eerder van technische aard. Door de ondervertegenwoordiging van armen in de steekproef wordt het absolute aantal bevraagde armen nog kleiner, wat problematisch is, gezien het hoge niveau van des-aggregatie dat voor een diepgaande analyse van de typische kenmerken van deze groepen nodig is. Indien arme mensen bijvoorbeeld 15% van de initiële steekproef uitmaken, vermindert dit aantal met de helft bij een splitsing naar geslacht, en het blijft verminderen met de opeenvolgende splitsingen naar bestudeerde kenmerken. Per slot van rekening bestaat het risico dat men gaat redeneren op basis van de antwoorden van een zeer beperkt aantal personen. Op basis van het ECHP of de PSBH is het bijvoorbeeld onmogelijk om voor de Brusselse regio een stabiel cijfer voor de monetaire armoede te berekenen, wegens de te kleine omvang van het Brusselse deel van de steekproef.

1.2. ADMINISTRATIEVE DATABANKEN

Administratieve databanken worden door de verschillende overheden geproduceerd. Ze zijn niet bedoeld om de sociale werkelijkheid te verklaren, maar om ze te becijferen in functie van beleids- en bestuursdoeleinden (Levecque, Vranken 2000). De indicatoren van het Nationale actieplan voor sociale insluiting doen niet alleen een beroep op wetenschappelijke databanken, maar ook op administratieve gegevens, met name wat de domeinen schuldenlast, werkloosheid en onderwijs betreft.

Administratieve gegevens maken een longitudinale opvolging van de individuen mogelijk, vooral wat de duur van sociale uitkeringen betreft, maar enkel op voorwaarde – en deze voorwaarde wordt niet vaak vervuld – dat de administratieve categorieën in de loop van de tijd niet te veel veranderen (Vranken et al. 1998). Administratieve data zijn aanzienlijk minder diepgaand dan wetenschappelijke data, aangezien ze beperkt zijn tot de bevoegdheidsdomeinen (werkgelegenheid, gezondheid, sociale bescherming, enz.) en de doelgroep (gezinnen, gepensioneerden, gehandicapten, mindervaliden, enz.) van de overheid die de gegevens verzamelt.

Vele administratieve bronnen zouden meer gebruikt kunnen worden in het kader van de studie over armoede (Levecque, Vranken 2000). Een van de grote moeilijkheden hierbij is dat administratieve gegevens verspreid zijn over de verschillende beleidsgebieden en -niveaus. Toch beschikt België reeds over een waardevol instrument waarmee verschillende administratieve gegevens op het niveau van het individu met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Het gaat met name om de *Kruispuntbank van de sociale zekerheid*. Deze verenigt een grote hoeveelheid administratieve gegevens die van overheidsinstellingen (RVA, RIZIV, enz.) en andere instellingen (ziekenfondsen, kinderbijslagfondsen, werkloosheidsfondsen, sociale verzekeringsfondsen voor zelfstandigen, enz.) afkomstig zijn.

Administratieve gegevens stelen niet op een steekproef, maar bevatten alle personen die aan een gegeven administratief criterium voldoen (bijvoorbeeld alle personen die in het ziekenfonds zijn ingeschreven, alle personen die als werkzoekende zijn ingeschre-

ven, enz.). Om die reden blijven administratieve databanken gevrijwaard van de meeste selectieve vertekeningen die eigen zijn aan enquêtegegevens. Nochtans bevat zelfs het Rijksregister van de natuurlijke personen niet alle personen die in België verblijven (zie hoger). Toch zijn heel wat categorieën die in enquêtegegevens niet of ondervertegenwoordigd zijn, wel aanwezig in administratieve gegevens.

In die zin ligt de toekomst bij de kruising, actualisering en verrijking van wetenschappelijke databanken met administratieve gegevens. Administratieve bronnen kunnen in grote mate bijdragen tot de verrijking, versteviging en uitbreiding van longitudinale databanken over de levensomstandigheden met statistisch robuuste gegevens over bijvoorbeeld de duur en de cumulatie van sociale uitkeringen. Bovendien kunnen administratieve gegevens worden gevonden over de respondenten die over de golven van een panel heen zijn uitgevallen, waardoor individuele trajecten uit en naar armoedetoestanden beter kunnen worden geduid en verklaard. In principe zal het kruisen van administratieve en wetenschappelijke bronnen in de toekomst meer en meer worden toegepast. De volkstelling die in 2001 werd gehouden, was de laatste op basis van een enquête; aan de hand hiervan wordt een sociaal-economische databank opgemaakt die later uitsluitend met administratieve gegevens wordt aangevuld. Zo voorziet de toekomstige Europese enquête naar de levensomstandigheden EU-SILC vanaf 2007 het gebruik van een aantal gegevens afkomstig van de nationale administratieve registers.

1.3. VERENIGINGSREGISTERS

Een laatste type databanken waarvan de potentialiteit niet mag worden onderschat, zijn de registers van de verenigingen die rechtstreeks in contact staan met mensen in armoede en waarvan men kan veronderstellen dat ze vooral arme mensen bevatten. De operationele ingebruikneming van verenigingsstatistieken loopt echter niet van een leien dakje. Het is immers moeilijk om tot een coherent geheel te komen op basis van de gegevens die van de verschillende verenigingen afkomstig zijn, in functie van de verschillende interventiegebieden (onthaal, zorgverlening, begeleiding, enz.). Bovendien is het niet evident om dubbele tellingen van personen in de verenigingsregisters op te sporen; dit fenomeen is te wijten aan het feit dat éénzelfde persoon zich achtereenvolgens of tegelijkertijd tot verschillende verenigingen kan richten. Noodsituaties, moeilijkheden om de persoon te ondervragen, respect voor het privé-leven zijn stuk voor stuk hindernissen voor de inzameling van gegevens op dit niveau. Sommige verenigingen weigeren zelfs hun publiek te “digitaliseren” omdat ze de voorkeur geven aan een op de anonimiteit van de personen gebaseerde vertrouwensrelatie. De moeilijkheid om aan de verschillende interventiecontexten van deze verenigingen een “statistisch rooster” op te leggen, verklaart de schaarste van gegevens die op dit niveau beschikbaar zijn (Noblet 2000).

1.4. EEN BENADERING VANUIT DE VERENIGINGEN

De meeste verenigingen benaderen de problematiek van de uitsluiting uit de databanken vanuit de concrete gevolgen hiervan voor de betrokkenen. Sommige verenigingen bezien dit vraagstuk als een fundamentele problematiek: ze zien de uitsluiting van arme mensen uit databanken als een weerspiegeling van hun uitsluiting uit de maatschappij. Het probleem van de statistische vertegenwoordiging van arme mensen verwijst dan naar het probleem van hun vertegenwoordiging in de democratie en de diepgaande mentaliteits- en gedragswijzigingen die moeten worden doorgevoerd opdat de armsten beter vertegenwoordigd zouden zijn.

Hoewel de meeste verenigingen het erover eens zijn dat een betere vertegenwoordiging van arme mensen in wetenschappelijke databanken en administratieve registers voor deze bevolkingsgroep gunstig zou zijn, vrezen ze tegelijkertijd het misbruik van de statistische gegevens. Ze vestigen de aandacht op de alom bekende gevaren van onderverdeling in categorieën, de sociale controle en het risico dat de gegevens om politieke, economische of andere redenen worden gemanipuleerd, zoals meer bepaald het geval is bij de werkloosheidscijfers (20). Bij de uitwerking van voorstellen om databanken te verbeteren of er nieuwe op te maken, is het gepast om steeds de eventuele gevolgen van deze voorstellen voor het leven van arme mensen in overweging te nemen, meer bepaald waar het om de vertrouwelijkheid van de gegevens gaat.

2. EEN BETERE VERTEGENWOORDIGING VAN DE VOLLEDIGE ARMENBEVOLKING VERZEKEREN

Zoals we reeds gezien hebben, zijn wetenschappelijke databanken de voornaamste bronnen voor armoede-indicatoren en -onderzoek. Toch zijn verscheidene categorieën van armen er ondervertegenwoordigd of zelfs volledig uitgesloten. Er zijn twee manieren om dit probleem te verhelpen: proberen de vertegenwoordiging van arme mensen in databanken te verbeteren (zie 2.1) en wetenschappelijke databanken, waarvan men weet dat ze hiaten vertonen, aanvullen met andere bronnen van kennis over armoede (zie 2.2).

2.1. WETENSCHAPPELIJKE DATABANKEN VERVOLLEDIGEN

We hebben eerder in dit artikel twee mechanismen onderscheiden die leiden tot een ondervertegenwoordiging van arme mensen in wetenschappelijke databanken: een vertekende initiële steekproef en de selectieve non-respons, die tot vertekeningen in de finale steekproef leiden. De vertegenwoordiging van arme mensen in de

(20) In de tweede helft van de jaren tachtig vertoonden de statistieken van de RVA een constante daling van de volledig uitkeringsgerechtigde werkloosheid. In werkelijkheid steeg in die periode het totaal aantal uitkeringsgerechtigde werklozen, maar de RVA had sommige groepen van werklozen uit de categorie volledig uitkeringsgerechtigde werklozen gehaald en in aparte categorieën weggestopt. Een illustratie van dit verschijnsel vindt men in een grafiek van Deleeck (2001, p. 204).

databanken kan dan ook op die twee niveaus worden verbeterd. Op het niveau van de initiële steekproef moet men in enquêtes ook die categorieën insluiten die er tot nog toe geen deel van uitmaakten. De steekproeven zouden bijvoorbeeld moeten worden uitgebreid tot de collectieve huishoudens, naar het voorbeeld van de recentste volkstelling (Vranken et al. 1998). Wat de non-respons betreft, kunnen door bepaalde technieken het non-contact en de weigeringsgraad worden verlaagd. Een stijgend aantal pogingen tot contact verbetert zo niet alleen de grootte van de uiteindelijke steekproef, maar ook de samenstelling ervan. De keuze van het ogenblik van de contactname blijkt eveneens een belangrijke rol te spelen (voor meer details over deze technieken, zie Leeuw en Hox, 1998). Het zou overigens interessant zijn om een dialoog tot stand te brengen tussen wetenschappers en verenigingen waar armen het woord nemen om na te denken welke de meest gerichte middelen zijn om arme mensen in dit soort enquêtes te bereiken.

Evenzo is het logisch dat de verenigingen deelnemen aan de uitwisselingen over de keuze van de informatie die men bij een enquête verzamelt. Voor hen kan een betere vertegenwoordiging van arme mensen immers alleen worden gerealiseerd op basis van de ervaring van deze mensen (21). Met deze specifieke inbreng kan men niet alleen de databanken verbeteren, maar ook komen tot relevantere armoede-indicatoren en bijgevolg doeltreffendere maatregelen nemen. De participatieve benadering, gebaseerd op de beleving van mensen die in armoede leven, vult zo de klassieke, eerder "theoretische" benadering aan en vormt daarmee een evenwicht. Deze twee benaderingen vloeien samen bij de dialoogmethode en de methode van de kruising van kennis, die bij het Algemeen Verslag over de Armoede werd uitgewerkt (1994) en in het indicatorenproject wordt toegepast dat op het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting loopt (zie hoger).

Een van de noodzakelijke voorwaarden voor een dergelijke dialoog is meer bepaald een duidelijk taalgebruik over de doelstellingen en de beperkingen van databanken en armoede-indicatoren. Zo is het belangrijk om te weten welke groepen niet in de huidige databanken zijn opgenomen, om de indicatoren en de studies, die op deze databanken zijn gebaseerd juist te kunnen interpreteren. De redenen waarom sommige personen niet in deze (wetenschappelijke en administratieve) statistieken zijn opgenomen, moeten eveneens duidelijk zijn: zijn de beperkingen van technische of van financiële aard?

2.2. BRONNEN VAN KENNIS OVER ARMOEDE UITBREIDEN

Een betere vertegenwoordiging van arme mensen zou reeds een grote stap vooruit betekenen. Toch zullen sommige categorieën omwille van zowel technische als financiële redenen waarschijnlijk nog uit wetenschappelijke enquêtes wegvallen.

(21) De manier waarop deze kennis van mensen die in armoede leven, binnen de verenigingen wordt uitgewerkt, wordt uiteengezet in het hoofdstuk "Dialoog" van het tweejaarlijks verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, pp. 25-61.

Daarom is het belangrijk om naast enquête-gegevens ook andere bronnen van kennis over armoede te gebruiken. Een veelbelovende mogelijkheid in deze context is ongetwijfeld de kruising van wetenschappelijke en administratieve databanken, waardoor de diepgaande informatie van de eerstgenoemde wordt gekoppeld aan het grote bereik van de laatstgenoemde (zie hoger).

Een andere interessante idee is de mogelijkheid om voor meer gerichte analyses een panel samen te stellen, niet van het geheel van de bevolking, maar uitsluitend van arme mensen. Het voordeel van een dergelijke databank is dat door het grotere absolute aantal respondenten die in armoede leven een verder doorgedreven opsplitsing van de steekproef mogelijk wordt. Men zou ermee kunnen beginnen de armenbevolking van de verschillende panels samen te voegen, zoals dat ook in het Verenigd Koninkrijk is gebeurd (Low-Income Families Panel) (22). In België is dit slechts mogelijk voor de enige twee gemeenschappelijke jaren (1992 en 1997) van de belangrijkste twee Belgische panels, nl. het SEP en de PSBH. Om het panel uit te breiden, kan men onder andere gebruik maken van de "sneeuwbal"-techniek, waarbij mensen die in armoede leven, de onderzoekers in contact brengen met andere arme mensen. Het is vooral van belang om ook de mensen zonder vaste verblijfplaats en de personen die illegaal in België verblijven, mee te rekenen, aangezien deze categorieën in de traditionele databanken niet aanwezig zijn.

Een argument tegen dit soort voorstellen is vaak de extreem hoge kostprijs. De implementatie en de opvolging van een panel zijn inderdaad zeer dure procedures, zowel wat de menselijke als wat de financiële middelen betreft. Het gaat hier echter om een sociale en politieke keuze: is men bereid om de kosten te dragen voor een betere kennis van arme mensen? Deze vraag moet meer bepaald worden gesteld in de context van de toekomstige enquête over de inkomens en de levensomstandigheden (EU-SILC), die ook in België verplicht zal moeten worden uitgevoerd (23).

In het kader van een dergelijk panel zou het een illusie zijn om een "representatieve" steekproef van de arme bevolking te willen opstellen, aangezien men nu zeer weinig over haar samenstelling weet. Toch zou men er moeten voor zorgen dat een dergelijke databank zoveel mogelijk de verscheidenheid aan situaties weerspiegelt die onder de benaming armoede vallen.

Dit is echter verre van gemakkelijk. Om de zeer grote verscheidenheid van de door armoede getroffen bevolkingsgroepen te illustreren, nemen we het concrete voorbeeld van mensen zonder vaste verblijfplaats, die de facto aan enquêtes ontsnappen, hoewel hun situatie een van de meest in het oog springende uitingen van armoede

(22) <http://www.psi.org.uk/research/social/solif.htm>.

(23) In tegenstelling tot het ECHP, dat berust op een "gentlemen's agreement" tussen de lidstaten van de Europese Unie, zal het toekomstige onderzoek EU-SILC via een kaderrichtlijn een verplichting zijn voor elke lidstaat.

is. De methodologie die door het Franse Institut d'études démographiques (INED) wordt aangewend voor enquêtes bij daklozen (Firdion et al. 2000) onderscheidt per nacht volgende huisvestingscategorieën:

- huis of appartement of onafhankelijke kamer:
 - eigenaar of huurder,
 - gratis gehuisvest,
 - verblijf verschaft door particulier,
 - *bewoner, onderhuurder of gehuisvest door een hulporganisatie*,
 - onbepaald (kraker);
- hotelkamer:
 - door de persoon zelf betaald,
 - *betaald door een hulporganisatie*,
 - onbepaald (onderdak verschaft);
- *tehuis of accommodatiecentrum voor daklozen*;
- tehuis of accommodatiecentrum voor andere situaties (werknemers, zorgbehoevenden,...):
 - bewoner of "gewone" onderhuurder,
 - *bewoner, onderhuurder of gehuisvest door een hulporganisatie*;
 - *andere gemeenschappen (ziekenhuizen, psychiatrische inrichtingen, gevangenen, kazernes, enz.)*;
 - mobiele woningen (caravans, woonschepen, enz.);
 - noodwoningen (*stacaravan*, opslagplaats, gemeenschappelijke delen van een gebouw, hut, enz.);
 - openbare ruimten.

In cursieve letters staan in deze opsomming die situaties waarvoor cijfergegevens uit enquêtes of administratieve bronnen op relatief regelmatige basis beschikbaar zijn. Men ziet duidelijk dat de mogelijke dekking vanuit statistisch standpunt zwak is in verhouding tot de verscheidenheid van situaties die onder het begrip "dakloosheid" kunnen schuilgaan, en dat deze dekking in hoofdzaak gebonden is aan een "administratieve" voorstelling doorheen de bestaande systemen voor sociale bijstand. Daarbij komt nog dat sommige categorieën van de meest kwetsbare mensen totaal niet in de beschikbare informatie zijn opgenomen (mensen die buiten of in kraak- of noodwoningen slapen).

Er is dus een zekere hoeveelheid informatie voorhanden, maar deze is vaak versnipperd en fragmentarisch. De beschikbare gegevens inventariseren en samenvoegen lijkt ons noodzakelijk om een breder beeld te krijgen van de situatie van vele verscheidene groepen mensen die in armoede leven. Zou er geen instelling met deze opdracht moeten worden belast? De taak is immers verre van simpel, zeker in België waar de politieke bevoegdheidsdomeinen en dus ook de administratieve bronnen over een indrukwekkend aantal machtsniveaus zijn verspreid: van het gemeentelijke tot het federale niveau, gaande via het regionale en communautaire en in Brussel zelfs bi-communautaire niveau.

Kwantitatief onderzoek heeft zijn beperkingen, niet alleen omdat onderzoekers er niet in slagen om alle bevolkingsgroepen te bereiken, maar ook omdat er essentiële aspecten van armoede zijn die niet in cijfers kunnen worden uitgedrukt. Daarom is het onvermijdelijk om ook kwalitatief onderzoek uit te voeren, meer bepaald om beter de mechanismen te begrijpen die mensen in armoede drijven en daar ook houden. In dat verband moet worden opgemerkt dat de organisaties die rechtstreeks met arme mensen in contact staan, vaak over een uitgebreide kennis van hun specifieke doelgroepen beschikken en vanuit dat standpunt een kostbare informatiebron zijn die tot op heden maar al te weinig werd gevaloriseerd.

CONCLUSIES

Het was de bedoeling van onderhavig artikel om een algemeen overzicht te geven van de ondervertegenwoordiging van arme mensen in databanken.

Doorgaans stelen wetenschappelijke databanken op enquêtes waarbij een steekproef van de bevolking wordt bevestigd. Er zijn twee hoofdredenen die verklaren waarom arme mensen in deze gegevens ondervertegenwoordigd kunnen zijn: een vertekening in de initiële steekproef en/of een vertekening in de uiteindelijke steekproef door non-respons ofwel binnen één golf van de enquête ofwel bij panels over de golven heen.

In België bevatten de meeste steekproeven van sociaal-economische enquêtes noch personen die illegaal in België verblijven, noch mensen zonder vaste verblijfplaats, noch de personen die in een collectief huishouden verblijven. In de internationale literatuur blijkt uit talrijke wetenschappelijke studies dat groepen onderaan de ladder een hogere non-respons kennen, ook al blijft het moeilijk om de groepen af te bakenen die het meest met non-respons te maken hebben.

Slechts weinig studies hebben systematisch de ondervertegenwoordiging van arme mensen in Belgische sociaal-economische enquêtes behandeld. Een van de moeilijkheden om de omvang van deze ondervertegenwoordiging in te schatten, schuilt in het feit dat men de samenstelling van de enquêtesteekproeven slechts kan vergelijken met andere databanken, die niet altijd van representativiteitsproblemen zijn gevrijwaard. Een studie over de PSBH toont echter aan dat arme mensen vaker dan de andere geneigd zijn om uit de opeenvolgende golven van dit panel te "verdwijnen".

Vanuit wetenschappelijk standpunt is de ondervertegenwoordiging van sommige categorieën van armen in enquêtegegevens problematisch en wel om minstens drie redenen: de op deze gegevens gebaseerde analyses kunnen vertekend zijn; arme mensen die in de steekproef aanwezig zijn, dekken onvoldoende de grote verscheidenheid aan armoedesituaties; de ondervertegenwoordiging van arme mensen vermindert bovendien nog het absolute aantal respondenten in armoede, wat een geldigheidsprobleem oplevert.

Hoe kan de ondervertegenwoordiging van sommige categorieën van armen in de wetenschappelijke gegevens dan worden verholpen? Een eerste oplossing bestaat erin om in de steekproeven die categorieën op te nemen die er tot nog toe niet in waren opgenomen. Een tweede oplossing is de non-respons van ondervertegenwoordigde groepen te doen dalen door middel van doelgerichte technieken. Algemeen gesproken moeten de beperkingen van de wetenschappelijke databanken ons ertoe aanzetten om ook te investeren in andere informatiebronnen over de armoede.

Administratieve databanken zijn aanzienlijk minder diepgaand dan wetenschappelijke databanken, wat de algemene informatie over arme mensen betreft. Heel wat categorieën die in wetenschappelijke databanken niet of ondervertegenwoordigd zijn, zijn daarentegen beter vertegenwoordigd in administratieve bronnen. Door de kruising van wetenschappelijke en administratieve bronnen kunnen de voordelen van beide worden gecombineerd; dergelijke kruising zal met de komst van de EU-SILC geregeld toegepast worden.

Een andere interessante idee is de mogelijkheid om, voor meer gerichte analyses, een panel samen te stellen, niet van het geheel van de bevolking, maar uitsluitend van arme mensen. Hoewel de operationele ingebruikneming daarvan niet van een leien dakje loopt, mag in dat opzicht de potentialiteit van de registers van de verenigingen niet worden onderschat die in rechtstreeks contact staan met arme mensen.

De bevolkingsgroepen die door armoede getroffen zijn, zijn zeer uiteenlopend. Er bestaat hierover op verschillende niveaus een bepaalde hoeveelheid informatie, maar deze is vaak versnipperd en fragmentarisch. Het lijkt ons onvermijdelijk om over te gaan tot een inventarisering van al deze informatie om een breder beeld te krijgen van de vele en verscheidene groepen van in armoede levende personen. In dat verband moet worden opgemerkt dat de organisaties die rechtstreeks in contact staan met arme mensen, vaak een uitgebreide kennis hebben van de bevolkingsgroepen waarmee ze werken, en zij zijn dan ook een waardevolle informatiebron. Algemeen gesproken kan kwalitatief onderzoek onze kennis van specifieke groepen uitdiepen.

De ondervertegenwoordiging van bepaalde categorieën van armen in databanken kan niet alleen door technische oplossingen worden verholpen, deze problematiek maakt deel uit van een ruimer debat over sociale en politieke keuzes. Sommige verenigingen zijn van oordeel dat de uitsluiting van arme mensen uit databanken verwijst naar hun uitsluiting uit de maatschappij en naar de verregaande mentaliteitswijzigingen die nodig zijn opdat de armsten beter vertegenwoordigd zouden zijn. Hoewel de meeste verenigingen het erover eens zijn dat een betere vertegenwoordiging van arme mensen in wetenschappelijke databanken en administratieve registers voor deze bevolkingsgroepen gunstig zou zijn, vrezen ze tegelijkertijd dat er van deze statistische gegevens misbruik zou worden gemaakt. In elk geval kan een betere vertegenwoordiging van de in armoede levende bevolkingsgroepen alleen worden gerealiseerd als men van de beleving van de betrokkenen vertrekt.

Wij pleiten dus vastberaden voor een debat tussen de verschillende betrokken actoren, ook met de mensen die in armoede leven, over de vertegenwoordiging van de armsten in de databanken. Een van de hoofdvoorwaarden voor een dergelijke dialoog is een doorzichtig taalgebruik over de doelstellingen en de beperkingen van de huidige databanken en armoede-indicatoren, evenals over de redenen voor de afwezigheid of de ondervertegenwoordiging van sommige groepen in deze databanken. Verder moet worden opgemerkt dat er momenteel bij het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting een project in die geest loopt. De resultaten worden eind 2003 verwacht.

(Vertaling)

BIBLIOGRAFIE

Bestuur van de Maatschappelijke Integratie, Federaal Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu, *Nationaal Actieplan voor Sociale Insluiting*, 2001, http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jun/napincl2001be_nl.pdf.

Bauwens, A., Marynissen, R., Lauwers, J. en Mortelmans, D., *PSBH: Methodebericht golf 7 (1998)*, Antwerpen, UIA, 2001.

Breuil-Genier, P. en Valdelièvre, H., Le panel européen : l'intérêt d'un panel d'individus in *Economie et Statistique*, nr. 349-350, 2001, pp. 17-40.

Cantillon, B., De Lathouwer, L., Marx, I., Van Dam, R. en Van den Bosch, K., *Sociale indicatoren: 1976-1997*, CSB-Bericht, Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid, UFSIA, 1999.

De Keulenaer, F., Characteristics of Second-Wave Non-respondents in the Panel Study of Belgian Households in *Proceedings of the International Conference on Improving Surveys*, Copenhagen, 25-28 augustus 2002, http://www.icis.dk/ICIS_papers/F3_1_2.pdf.

Deleek, H., *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*, Leuven, Acco, 2001.

de Leeuw, E.D. en Hox, J.J., Non-respons in surveys: een overzicht in *Kwantitatieve Methoden*, 19, 1998, pp. 31-53.

Delhousse, B. en Pestiau, S., Le noyau dur de la pauvreté en Wallonie in *Liber Amicorum en l'honneur du Pr. Albert Minguet*, Brussel, Ed. Luc Pire, te verschijnen (aangehaald in Guio, A-C., 'Approches de la pauvreté', hoofdstuk 2 van het Volet statistique in het *Premier rapport annuel sur la cohésion sociale en Région wallonne*, Jambes, Ministerie van het Waals Gewest, 2001, p. 67).

DeMaio, T.J., Refusal: Who, Where and Why? in *Public Opinion Quarterly*, 44, 1980, pp. 223-233.

Eurostat, *ECHP Data Quality – Second Report*, Doc. PAN 108/99 revised, Luxemburg, 2000.

Eurostat, *The Effect of Attrition on Structure of The Sample*, Doc. PAN 119/99, Luxemburg, 1999.

Firdion, J.-M., Marpsat, M. en Mauger, G., *Etude des sans-domicile : le cas de Paris et de l'Île de France*, Séminaire de valorisation de la recherche, Parijs, INED, oktober 2000.

Foster, K. en Bushnell, D., *Non-response Bias on Government Surveys in Great Britain*, Paper presented at the Fifth International Workshop on Household Survey Non-response, Ottawa/Canada, 1994.

Groves, R.M. en Couper, M.P., *Non-response in Household Interview Surveys*, New York, Wiley-Interscience, 1998.

Kalton, G., Lepkowski, J., Montanari, G. en Maligalig, D., Characteristics of Second Wave Non-respondents in a Panel Survey in *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*, Alexandria, American Statistical Association, 1990, pp. 462-467.

Koning Boudewijnstichting, *Algemeen Verslag over de Armoede*, Rapport in opdracht van de Minister van Sociale Integratie, in samenwerking met ATD Vierde Wereld België en de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (Afdeling Maatschappelijk Welzijn), Brussel, 1994.

Levecque, K. en Vranken, J., De valorisatie van federale socio-economische databanken voor onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting in *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 42, nr. 1, 2000, pp. 197-217.

Llollivier, S. en Verger, D., Pauvretés d'existence, monétaire ou subjective sont distinctes in *Economie et Statistique*, nr. 308-309-310, 1998.

Loosveldt, G., Carton, A. en Pickery, J., The Effect of Interviewer and Respondent Characteristics on Refusals in a Panel Survey in Koch, A., Prost, R., *Non-response in Survey Research*. Proceedings of the Eight International Workshop on Household Survey Non-response. ZUMA Nachrichten Spezial, 4, 1998, pp. 249-262.

Noblet, P., Les statistiques des associations de solidarité in *Les travaux de l'Observatoire national de la pauvreté et l'exclusion sociale*, Parijs, La Documentation Française, 2000.

Peña-Casas, R., Degryse, C. en Pochet, P., La stratégie européenne en matière de pauvreté et d'exclusion sociale, Brussel, Observatoire social européen, 2002, www.ose.be.

Proost, D., Van Dam, R. en Van Den Bosch, K., *Valideringsstudie van twee Belgische inkomenssurveys*, CSB-Bericht, Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid, UFSIA, 1999.

Smith, T.W., The Hidden 25 Percent: An Analysis of Non-response on the 1980 General Social Survey in *Public Opinion Quarterly*, 47, 1983, pp. 386-404.

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, *Eerste Tweejaarlijkse Verslag. In dialoog, zes jaar na het Algemeen Verslag over de Armoede*, Brussel, Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, 2001, <http://www.armoedebestrijding.be/tweejaarlijksverslag.htm>.

Stoop, I.A.L., Getting to Know the Non-respondents in Bethlehem, J. en van Buuren, S., *Missing Values*. Proceedings of a symposium on incomplete data. Proceedings of the tenth symposium Statistical Software organized on November 8, 2001, Utrecht, The Netherlands, 2001, pp. 23-36.

Van Der Laan, P., *Social statistics based on micro-integration of administrative registers and household surveys*, Sienna Group Meeting 2000, Maastricht, 22-24 mei 2000.

Vranken, J., Adriaenssens, S. en Block, T., *Valorisatie federale sociaal-economische databanken - Armoede en sociale uitsluiting*, Onderzoeksverslag, Antwerpen, UFSIA, 1998.

Vranken, J., Geldof, D., Van Menxel, G. en Van Ouytsel, J. (red.), *Armoede en sociale uitsluiting*, Jaarboek 2001, Leuven, Acco, 2001.

INHOUDSOPGAVE

DE ONDERVERTEGENWOORDIGING VAN ARME MENSEN IN DATABANKEN

INLEIDING	379
1. DE ONDERVERTEGENWOORDIGING VAN ARME MENSEN IN DATABANKEN: WAAROVER GAAT HET?	381
1.1. WETENSCHAPPELIJKE DATABANKEN	382
1.2. ADMINISTRATIEVE DATABANKEN	386
1.3. VERENIGINGSREGISTERS	387
1.4. EEN BENADERING VANUIT DE VERENIGINGEN	388
2. EEN BETERE VERTEGENWOORDIGING VAN DE VOLLEDIGE ARMENBEVOLKING VERZEKEREN	388
2.1 WETENSCHAPPELIJKE DATABANKEN VERVOLLEDIGEN	388
2.2 BRONNEN VAN KENNIS OVER ARMOEDE UITBREIDEN	389
CONCLUSIES	392
BIBLIOGRAFIE	395